

УДК 172:340.12:94(37)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.16>

ПРИСЯГИ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Олексій Кравчук

*Вищій антикорупційний суд, Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
просп. Берестейський, 41, 03057, м. Київ, Україна*

Іван Остащук

*Український гуманітарний інститут
вул. Інститутська, 14, 08292, м. Буча, Україна*

У статті здійснено аналіз присяг Стародавнього Риму, тісно пов'язаних із римською міфологією, в контексті дослідження генезису соціально-правового феномену присяг. Чеснота вірності, втілена в соціально-культурному феномені присяги, була частиною релігійної та правової свідомості римлян. У перші століття формування римської цивілізації і становлення міфології існували уявлення про бога, якого звали Семо Санкус Діус Фідіус та який поєднував у своїй особі сабінського бога землі та латинського бога неба, адже клястися небом і землею було найбільш священним ще з архаїчних часів. Із часом це божество було включене в характеристики головного бога Юпітера, ім'ям якого було прийнято присягати. У пізній період давньоримської історії присягали на імена та генії імператорів, порушення таких клятв було злочином маєстату особи правителя, за що визначалися покарання. Римляни мали окрему богиню присяги – Фідес, що уособлювала й гарантувала вірність клятві, вважалася основою суспільства і чеснот римлян. Вона належала до когорти найдавніших божеств. Фідес зображували в образі старшої жінки, її атрибутом також була горлиця (символ чистоти і відкритості, зокрема, в складанні присяги). Цій богині було присвячено у Римі храм. Покровителем присяг був також і бог Янус. Віра у покровительство під час присяг різних богів і добрих духів становила частину загальної повсюдності релігійності й поваги до права і дотримання взятих на себе зобов'язань. Тіт Лівій в «*Ab Urbe condita*» наводить приклад складної в розлогіх ритуальності присяги римського феціала про мир зі складанням жертви і заклик до бога Юпітера бути свідком і гарантом, який у разі клятвопорушення покарає народ Риму. «Ганнібалова клятва» – присяга майбутнього відомого полководця, що був затятим ворогом Риму, – увійшла в фразеологію мов та збагатила світове мистецтво. Цивілізація Стародавнього Риму, яка особливо розвивала свою правову систему, мала і повагу до клятв – як у приватному житті, так і в справах державного значення. Оскільки сакралізація окремих сторін життя відігравала важливу роль у римській державі, то присяги також були включені в розуміння священного.

Ключові слова: Стародавній Рим, присяги, присяги на вірність, Семо Санкус Діус Фідіус, Фідес, Тіт Лівій, *Ab Urbe condita*, Ганнібалова клятва, *manus velatae*, Валерій Максим, судова символіка.

Правова культура й етичні цінності Стародавнього Риму, батьківщини західної парадигми права, охоплювали й розуміння присяги у широкому інтелектуальному та соціальному вимірах.

Сакралізація чесноти вірності, яка поєднувалася з інститутом присяги, була властивою для давньої римської цивілізації з самого початку її становлення, що засвідчує, зокрема, «*Ab Urbe condita*» Тіта Лівія. Міфологія римлян підкреслює священний статус клятв, пантеон богів виділяє покровительство присягам і стеження за їх дотриманням окремим богам, а релігійні ритуали представляють визначенні форми їх складання.

Різних аспектів присяг у Стародавньому Римі та відповідних рис римської міфології торкалися в своїх роботах Андреа Альчато, Іцхак Бранд, Юзеф Бжезінський, Едвард Гіббон, П'єр Грімаль, Іван Козовик, Богуслав Надольскі, Олександр Пономарів, Пьотр Садовскі. У статті використано праці давньоримських авторів Тіта Лівія та Валерія Максима.

Наші дослідження історичного розвитку присяги як відомого з античності соціального феномена розпочалися статтею, присвяченою присягам Стародавньої Греції [1]. Нинішня стаття є, певною мірою, продовженням згаданої праці.

Метою цієї статті є аналіз присяг Стародавнього Риму, тісно пов'язаних із римською міфологією, в контексті дослідження генезису соціально-правового інституту присяг у колісці Західної цивілізації.

Монументальна праця Тіта Лівія (64/59 до н. е.– 12/17 н. е.) «*Ab Urbe condita*» («Від заснування Міста»¹), в якій переплелися міф та історія, чимало сюжетів із яких увійшли до культурної скарбниці західного світу, містить оповіді й про укладення договорів та складання присяг. Проте у більшості фрагментів просто згадується про присягу без деталізації, яким був її текст чи яким чином вона здійснювалася. Щоправда, на початку цієї фундаментальної класичної праці міститься оповідь про складну в своїй обрядовості й символізмі присягу. Переклад із латинського оригіналу – наш авторський. Ось один із прикладів ритуалу присяги: «Феціал² звернувся до царя Тулла: “Чи велиш мені, царю, укласти договір з батьком вітчизни³ народу албанського?”. Після наказу царя феціал промовив: “Дозволь царю взяти [необхідне]”. Цар сказав: “Візьми чисте”. Феціал узяв із цитаделі вирвану з корінням чисту траву. Після цього він звернувся до царя: “Володарю, чи призначаєш мене разом із моїми супутниками і моїм начинням царським посланцем римського народу квіритів⁴?”. Правитель відповів: “Без шкоди мені та римському народові квіритів – признаю”. Феціалом був М. Валерій, батьком вітчизни призначено Сп. Фузія, торкнувшись гілкою його голови і волосся. Батько вітчизни призначається для складення присяги, тобто для санкціонування договору; він промовляє численні слова [цієї присяги], які не варто тут наводити. Далі, після оголошення умов, він промовив: “Вислухай, Юпітере; вислухай, батьку вітчизни албанського народу; вислухай, народе албанський. Від цих умов, що прилюдно від початку до кінця оголошені на навощених табличках, без лихого помислу, та як вони тут у цей день цілком правильно зрозумілі, римський народ не відступиться першим. Якщо ж першим відступиться за громадським рішенням та зі злим помислом, тоді ти, Юпітере, порази народ римський так, як я сьогодні вдарю цього кабана; і настільки сильно порази, наскільки більше зможеш та чим ти могутніший”. Промовивши це, він ударив кабана кремінним ножом. Албанці теж промовили через свого диктатора і своїх священників власні закляття і склали присягу» [4, Liber I, 24]. Отже, високий представник римського народу присягає про мир, приносячи в жертву кабана (поширений вид жертвопринесення у римському язичництві) Юпітеру, якого закликає в свідки клятви та в разі порушення обіцяного громадянами Риму просить верховного бога покарати народ через порушення ритуально затвердженої обіцянки. Цей приклад ранньої історії вічного міста буде повторюватися в багатьох народів: богів закликають бути гарантами чи суддями дотримання присяги.

¹ Історія від заснування міста Рим (753 р. до н. е.) до 9 р. до н. е.

² Fētiālis – один із колегії двадцяти жерців у Римі [2, с. 216–217], феціали представляли римлян у відносинах з іншими народами [3, с. 762].

³ В оригіналі: pater patrātus – сенатор, якого призначали «батьком» депутації до іноземної держави, з метою укладення договору, котрий у цивільному праві міг здійснювати лише батько [3, с. 1443].

⁴ Qvirītēs – квірити, колективне іменування громадян Риму під час їхнього мирного періоду [3, с. 1716].

До фразеології сучасних мов належить вислів «Ганнібалова клятва», який означає рішучість у боротьбі з кимось або чимось, прагнення перемогти запеклого ворога; рішучість у відважній боротьбі та зв'язі до кінця; складену клятву зробити справою свого життя – аж до її виконання. Щоб розкрити її зміст, також слід звернутися до римського історика Тіта Лівія, який в історії про заснування «вічного міста» пише: «Існують також оповіді, що коли Гамількар⁵, закінчивши Африканську війну, мав намір переправити військо в Іспанію та приносив із цієї нагоди жертву, то його син Ганнібал, якому було близько дев'яти років, по-дитячому ласкаючись, став просити батька взяти його з собою; тоді Гамількар наказав йому підійти до жертвника і, торкнувшись його рукою, промовити священну присягу, що він буде ворогом римського народу, як тільки це зможе» [4, Liber XXI, 1]. Із цього фрагменту класичної праці бачимо, що майбутній славетний полководець Ганнібал (247–183/181 до н.е.) склав присягу за традиційною формою – торканням рукою вівтаря, тобто закликаючи богів на допомогу у виконанні наміру та запрошуючи їх у свідки незмінності обітниць.

Клятва Ганнібала зі світової історії перейшла і в історію живопису. Британо-американський художник епохи класицизму Бенджамін Вест (1738–1820), у творчій спадщині якого чимало сцен із життєпису видатних історичних діячів, написав картину «Клятва Ганнібала» (1770, Британська королівська колекція), на якій «бачимо великий храм, прикрашений трофейною зброєю, штандартами і статуями. Молодий Ганнібал під керівництвом батька, наступивши ногами на римський щит та орла, присягає на вівтарі біля підніжжя фігури Юпітера, зображеного в африканському військовому одязі й з баранячими рогами, а також із традиційними для нього блискавицями (“Барка” у перекладі означає “громовержець”))» [5]. Темрява храму, тварина перед жертвопринесенням на вівтарі, вогнище, посудини для крові, суворі постаті жерців із покритими головами, кремезна темна постать бога створюють враження напруженості всієї події, яка розгортається в присутності численних персонажів, як це нерідко властиво для історичних полотен. Рішучість підлітка у складенні присяги цілком відповідає фразеологізму «ненависть, як у Ганнібала» – непримиренність цього карфагенського полководця у боротьбі з всемогутнім на той час Римом стала символом сміливості в протистоянні з ворогом, який прагнув знищити його місто і державу. Мабуть, самі римляни створили образ вічної ненависті видатного карфагенянина до Риму, проте в історії культури цей стереотип про характер Ганнібала функціонує цілком автономно від історичної правди, зокрема у семантичному полі образів присяги.

У перші століття формування римської цивілізації та становлення міфології існували уявлення про бога, якого звали Семо Санкус Діус Фідіус (саме в такій орфографії – *Semo Sancus Dius Fidius*) та який поєднував у своїй особі сабінського бога землі та латинського бога неба: клястися небом і землею було найбільш священним ще з архаїчних часів у римлян, як і в інших народів. Цьому богові був присвячений окремий храм. Будучи покровителем присяги, він захищав сакральність подружнього союзу, права гостинності, міжнародні угоди та союзи [6]. В «*Ab Urbe condita*» Тіта Лівія вказується, що маєтності зрадника вітчизни, якого звали Вітрувій, було передано в святилище Семона Санга (інший варіант його імені): «Його житло, що було на Палатині, вирішили зруйнувати, а майно присвятити Семону Сангу; з мідних грошей, виручених із його добра, відлили мідні диски та помістили в святилищі Санга навпроти храму Квірина» [4, Liber VIII, 20]. Оскільки Семо Санкус Діус Фідіус був богом вірності присяги, то автор підкреслив, що зрадник віддасть усе своє майно заради утвердження чесноти вірності, також це виразний повчальний правовий жест у відношенні всіх римлян. Із часом згадане божество було включене в характеристики бога Юпітера.

⁵ Гамількар Барка – карфагенський воєначальник і державний діяч, батько Ганнібала.

Римляни у клятвах зверталися до верховного бога Юпітера, який також був покровителем присяг, що синхронно відповідає міфологічним уявленням та правовим практикам в інших давніх культурах.

У пізній період давньоримської історії присягали на імена та генії імператорів [7, с. 9]. Генії у римській міфології – «духи, пов'язані не тільки з кожною людиною, але також і з кожним місцем та з кожною інституцією (спільнотою, колегіумом, групою, містом тощо), що символізувало їх нематеріальне буття. Вони народжуються одночасно з людиною або справою, з якою зв'язані, а їхньою основоположною функцією є підтримання існування <...> Як персоніфікація особи “геній” людини є її внутрішньою силою, яка “*indulgere genio*” – “йти за внутрішнім голосом” – означає віддаватися власним вподобанням, особливо евфемістично – потягу до вина. Присягалося на свого власного або чужого “генія» [8, с. 111].

Клятва генієм імператора вважалася як найбільш сакральна, а її порушення прирівнювалося до зневаги та образи маєстату імператорської особи, адже йшлося про безсмертний дух правителів, окремі з яких проголошувалися й богами: «за імперії “геній” імператора став силою, породжувала страх. Він панував над іншими геніями такою самою владою, як сам імператор над людьми. З плином часу “генія” ототожнювали з Манами і вважали за елемент безсмертного в людині» [8, с. 111]. Отже, присягати безсмертною частиною ества чоловіка (у жінок цю роль виконували т. зв. Юони [8, с. 111], – від імені богині Юони, дружини Юпітера), зокрема імператора, було формою підкреслення важливості присяги та грізності покарання в ситуаціях клятвoporухення.

В імператорському Римі імператорам, яких обирав Сенат за згодою війська, легіони виражали свою повагу складенням присяги вірності [9, с. 65] – тієї чесноти, яка дуже шанувалася та рідко порушувалася. У греко-римському світі клятви ім'ям правителя були доволі поширеними [10, с. 293].

Римляни також мали окрему богиню присяги – Фідес. Згідно Тіта Лівія, другий цар Риму Нума, який керував Вічним Містом після Ромула сорок три роки [4, Liber I, 21], «встановив і свято Вірності⁶. Він наказав, щоб до цього святилища жреці приїжджали на критій колісниці, запряженій парою, та щоб здійснювали жертвопринесення обмотаною рукою аж до самих пальців, на знак того, що вірності слід дотримуватися та що вона зберігається священною навіть у рукостисканні» [4, Liber I, 21]. І буквально через одне речення після характеристики культу богині Фідес історик відзначає серед головних заслуг правління Нуми те, що він «зберігав мир не менше, ніж царство» [4, Liber I, 21].

Римський автор I ст. Валерій Максим (*Valerius Maximus*) писав: «До того ми мали перед очима образ справедливості, тепер свою правницю нам подає богиня Вірності (*Fides*), найбільш певна гарантія людської безпеки. Вона завжди шанувалася в нашому суспільстві» [11, с. 413]. Отже, письменник підкреслив подавання правої руки, про яку йшлося в обрядах жертвопринесень і складення присяг.

Богиня Фідес належала до найдавніших божеств – «персоніфікація присяги. Представлялася як сивоволоса жінка, старша від Юпітера. Це мало означати, що пошанування даного слова є основою всього суспільного і політичного ладу. Ще Рома⁷, онука Енея, мала звести на її честь храм на Палатині. Їй складали жертви правою рукою, огорнутою в білу тканину» [8, с. 101]. Її атрибутом була горлиця (символ чистоти і відкритості, зокрема в складанні присяги) [12, с. 262].

⁶ Лат. *Fidei sollemne*.

⁷ Рома – одна з героїнь римської міфології з доволі заплутаною та суперечливою «біографією», проте її образ свідчить про різноманітність версій щодо походження римлян і початків історії вічного міста [9, с. 313].

Відзначимо одну деталь згаданого обряду про обгортання рук: у розлоному етикеті римського імператорського двору було прийнято приймати подарунки від володаря або ж йому щось передавати через тканину (голі руки не могли торкатися того, чим ділиться найвища особа держави), цим підкреслювалося пошана та вдячність за отриману нагороду чи дар імператора [13, с. 359]. Такий ритуал називався *manus velatae*. Латинське слово *velum* мало кілька значень: ткане полотно, заслона (зокрема для дверного отвору), розтягнута тканина для захисту від сонця [3, с. 2231], парусина, фіранка, тканинний дах над театром, вітрило. *Velum* також використовувалося в храмах, палацах, будинках чи театрах; припускається, що обрядовість із використанням обгорнених тканинами рук прийшла в столицю Римської імперії з Персії [14, с. 279]. Пізніше ця деталь ритуалу імператорського двору *manus velatae* перейшла і в християнську культуру, що, зокрема, засвідчено в ранній іконографії (мученики зняряддя своїх тортур тримають у тканині, що символізує те, що рання Церква сприймала мучеництво як дар Божий: меч або хрест сприймаються на рівні імператорського подарунку), а пізніше перейшло в церковні обряди (наприклад, прикривання вуаллю сакральних речей) і традиції монархічних церемоніалів. Під час урочистостей передбачене тримання королівських інсигній церемонімейстерами в рукавицях або перенесення на спеціальних подушечках, що можемо до сьогодні побачити в традиціях британської монархії, наприклад: під час Подячної Служби в Единбурзі 5 липня 2023 р. шотландські королівські регалії, над якими складалася присяга, підносили Чарльзу III в білих рукавичках (Меч Єлизавети і Скіпетр), а Корона була на подушці; Король торкався корони голою рукою, за давньою традицією, згідно якої монарх має право брати в свої руки сакральні речі [15].

Про цю описану церемонію у відношенні до богині присяги згадує римський графік Мавр Сервій Гонорат (IV–V ст.) у коментарі на «Енеїду» Вергілія: оскільки Фідес пов'язана з таємницею, присягою, загальнолюдськими стосунками, війною та навіть шпигунством, то її культ повинен бути таємничим і прихованим [Цит. за: 14, с. 281], одним із елементів чого був ритуал *manus velatae*.

На нашу думку, в такій особливості форми жертвопринесення та складання присяги, зокрема, перед богинею Фідес, – *manus velatae* – у Стародавньому Римі було підкреслено високу повагу й особливу значимість дії.

У пізній римській період богиню називали *Fides Publica*, підкреслюючи важливість її патронату над договорами та іншими державними документами, які зберігалися в її храмі, де, зокрема, часто засідав Сенат, виражаючи повагу і суспільну значимість цього святилища [16].

Пізніше в західноєвропейському мистецтві Фідес була алегорією віри як християнської чесноти – її представляли як жінку з відповідними символами християнської релігії – хрестом, келихом тощо. Як приклад можна назвати картину італійського митця XV ст. П'єро дель Поллайоло (1441–1496) «Віра» (1470, Галерея Уффіці): молода жінка – алегорія Віри – сидить на троні, очі піднесла до неба, у правій руці тримає свхаристійну чашу, а в лівій процесійний хрест [17]. У Галереї Уффіці (Флоренція, Італія) можна побачити й інші алегоричні картини П'єро дель Поллайоло, зокрема – «Справедливість», яка має свої традиційні атрибути, що виражають сутність та призначення категорії справедливості в суспільстві: у правій руці молоді зосередженої жінки – меч, спрямований вістря вгору (готовність силою зброї захищати справедливість і правопорядок), напружені пальці лівої руки опираються на глобус (символ того, що справедливість повинна «правити» над усією землею задля загального порядку, людського блага й миру), в елементах одягу – обладунок на правій руці (суддівські функції нерідко треба бути готовим відстоювати через примус щодо тих, хто порушує справедливість) [18].

Окрім релігійного алегоризму, Фідес, зважаючи на багатозначність цього латинського слова⁸, представлялася також і в суто правовому й етичному вимірах ренесансної емблематики: «довіра була доволі реальною субстанцією і цінним ресурсом. Мати довіру означало мати авторитет, а отже, повноправність, адже людина, яка тримає слово, цілком вправі укласти договори, брати на себе зобов'язання, брати гроші в борг тощо» [19, с. 67].

У давньогрецькій міфології аналогом Фідес вважається Пістіс – уособлення довіри, чесності та добросовісності; вона була добрим духом, який втік зі скриньки Пандори, але скоро повернувся на небеса, покинувши світ людей [20].

Божественне покровительство присягам у Римі було пов'язане також і з особливим богом із численними функціями та іпостасями – Янусом. В «*Ab Urbe condita*» Тита Лівія читаємо, що цар Нума «вирішив місто, засноване силою зброї, заново заснувати на праві, законах і звичаях» [4, Liber I, 19]. Для цього правитель звів споруду, присвячену Янусу: відчинені навстіж ворота означали, що у римській державі триває війна, зачинені – час миру [4, Liber I, 19]; відчинений навстіж вхід у храм означав те, що обожнений герой може допомогти римлянам у боротьбі з ворогами [8, с. 168]. Ось такою була антивоєнна політика другого римського царя, який намагався у збереження миру залучити релігію. Янус (лат. *iānua* – 1) двері будинку чи іншої споруди, дверний отвір, 2) ворота смерті або підземного світу, 3) доступ до місця; 4) спосіб підходу, початковий етап [3, с. 897]; 5) арковий перехід [2, с. 294] – архаїчний бог воріт і дверей і згодом початків загалом [3, с. 897], «один із найстарших богів римського пантеону. Представлений із двома протилежно розвернутими обличчями: одним – наперед, іншим – назад. Постає виключно в римських міфах, пов'язаних із походженням міста» [8, с. 168]. Один із варіантів міфів про нього оповідає, що Янус після прибуття до місця майбутнього Риму збудував окреме місто, назване його ім'ям: «Коли Янус панував на Янікулумі, Сатурн владарював у Сатурнії, місцевості на Капітолійському пагорбі» [8, с. 168]. Отже, за такою версією він вважається одним із міфічних засновників пізніше славної столиці. Як звично для наративів про початки величного поселення «пануванню Януса приписуються традиційні риси, властиві для золотого віку: беззаперечна порядність людей, добробут, стан довгого миру тощо <...> Це Янус мав просвітити перших мешканців Лаціуму <...> До того вони вели убоге життя, не знаючи ані міст, ані прав, ані догляду за землею. Того всього навчив їх Янус. По смерті Януса зараховано до сонму богів» [8, с. 168]. Янус був покровителем договорів і союзів, адже він стежив за порядком і від нього залежав початок усіх справ [12, с. 274].

Приватні договори римляни скріплювали присягами на домашні божества (ларів, пенатів, геніїв), торкаючись домашніх вівтарів⁹ та підносячи руки до неба [7, с. 27], тобто ті жести, які можна простежити в різних культурних і релігійних традиціях.

Доволі великий вибір богів та інших добрих духів, іменами яких римляни присягали, не є чимось дивним, адже релігія стосувалася всіх сфер життя, зокрема, й інституту присяги в римській культурі, яка дуже шанувала дотримання права й прийнятих зобов'язань.

У Стародавньому Римі був виразний поділ між релігійним та світським правом, проте присяги та їх порушення були тією площиною, де перетиналися ці види права: окремі дослідники давньоримської правової системи вважають, що «судове переслідування за

⁸ Лат. *fides* – 1) умова довіри один до одного, довіра, опіка; 2) гарантія, обіцянка, запевнення; 3) виконання обіцянки або побажання; 4) доказ твердження, доказ, підтвердження; 5) кредит, добре ім'я; 6) добросовісність, чесність, честь; 7) щирість; 8) почуття обов'язку у відношенні до інших, вірність, відданість; 9) якість бути гідним віри, довіра; 10) довіряти; 11) викликати довіру, переконувати; 12) віра, переконання, довіра та ін. [3, с. 765–766].

⁹ Лат. *aga* – вівтар, зведений для певного бога; 2) вівтар у приватному будинку, символ вогнища оселі. *Agae (et) foci* – «вогнища і домівки», жертвовники домашніх божеств [3, с. 174].

лжесвідчення належить богам із процедурних міркувань, а саме: обмежена здатність правової системи вживати ефективних заходів проти лжесвідків. Загалом, закон вдається до релігійних засобів у крайньому випадку, коли інші правові інструменти не можуть бути використані. Це стосується проклять і присяг, де складність виконання призводить до залежності від релігійних “засобів”» [10, с. 293].

Висновки. Чеснота вірності, втілена у соціально-культурному феномені присяги, була частиною релігійної та правової свідомості римлян. Віра у покровительство під час присяг різних богів і добрих духів становила частину загальної повсюдності релігійності й поваги до права і дотримання взятих на себе зобов’язань.

У перші століття формування римської цивілізації і становлення міфології існували уявлення про бога, якого звали Семо Санкус Діус Фідіус та який поєднував у своїй особі сабінського бога землі та латинського бога неба, адже клястися небом і землею було найбільш священним ще з архаїчних часів. Із часом це божество було включене в характеристики головного бога Юпітера, ім’ям якого було прийнято присягати. У пізній період давньоримської історії присягали на імена та генії імператорів, порушення таких клятв було злочинною маєстату особи правителя, за що визначалися покарання.

Римляни мали окрему богиню присяги – Фідес, що уособлювала й гарантувала вірність клятві, вважалася основою суспільства і чеснот римлян. Вона належала до когорти найдавніших божеств. Фідес зображували в образі старшої жінки, її атрибутом також була горлиця (символ чистоти і відкритості, зокрема, в складанні присяги). Цій богині було присвячено у Римі храм. Покровителем присяг був також і бог Янус.

Тіт Лівій в «*Ab Urbe condita*» наводить приклад складної в розлогій ритуальності присяги римського феціала про мир зі складанням жертви і закликком до бога Юпітера бути свідком і гарантом, який у разі клятвопорушення покарає народ Риму.

«Ганнібалова клятва» – присяга майбутнього відомого полководця, що був зятим ворогом Риму, – увійшла в фразеологію мов та збагатила світове мистецтво.

Цивілізація Стародавнього Риму, яка особливо розвивала свою правову систему, мала і повагу до клятв – як у приватному житті, так і в справах державного значення. Оскільки сакралізація окремих сторін життя відіграла важливу роль у римській державі, то присяги також були включені в розуміння священного.

Список використаної літератури

1. Кравчук О., Остащук І. Присяги Стародавньої Греції. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог.студії. 2023. Випуск 51, с. 55–62. <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.51.7>
2. Vaan, M. de. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden-Boston: Brill, 2008.
3. *Oxford Latin Dictionary*. Edited by P. G. W. Glare. Second Edition. Oxford: Oxford University Press, 2016.
4. Titi Livi. *Ab Urbe condita*. <http://www.thelatinlibrary.com/liv.html>
5. Benjamin West. *The Oath of Hannibal*. <https://www.rct.uk/collection/405417/the-oath-of-hannibal>
6. Semo Sancus. https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclopædia_Britannica/Semo_Sancus
7. Brzeziński, J. *O przysiędze, mianowicie o zasadach prawnych Kościoła jej dotyczących z uwzględnieniem wpływu takich na prawodawstwo świeckie zwłaszcza na prawo rzymskie i na dawne prawa germańskie*. Kraków, 1886.
8. Grimal, P. *Słownik Mitologii Greckiej i Rzymskiej*. Tłum. z franc. Wrocław: Ossolineum, 2008. S. 90.

9. Gibbon, E. *Zmierzch Cesarstwa Rzymskiego*. Tom 1. Przełożył Stanisław Kryński. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2018.
10. Brand, I. «Between Man and God» and «Between Man and His Fellow». *Categories in Polemical Context. Law As Religion, Religion As Law*. Edited by David C. Flatto and Benjamin Porat. Cambridge University Press, 2022. P. 291–314.
11. Waleriusz Maksymus. *Czyny i powiedzenia godne pamięci w dziewięciu księgach*. Przekład, wstęp i komentarz Ignacy Lewandowski. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019.
12. Словник античної мітології / Упоряд. Козовик І.Я., Пономарів О.Д. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. 262 с.
13. Nadolski, B. *ks. TChr. Leksykon symboli liturgicznych*. Kraków: SALWATOR, 2010.
14. Sadowski, P. Oddawanie czci władcy w Rzymie w okresie cesarstwa na przykładzie manus velatae i silentiarii. *Studia Prawnoustrojowe* 45, 2019 s. 277-294. <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sp/article/view/5210>
15. Crown, Sceptre and Sword: King Charles Presented with Honours of Scotland. The Royal Family Channel, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=vZCvqYoDLv4>
16. Fides, Roman goddess. *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Fides>
17. Parenti, D. Faith. Piero del Pollaiuolo or Pollaiuolo. <https://www.uffizi.it/en/artworks/faith-piero-pollaiuolo>
18. Parenti, D. Justice. Piero del Pollaiuolo or Pollaiuolo. <https://www.uffizi.it/en/artworks/justice-pollaiuolo>
19. Альчато, А. Книга емблем / пер. з латини і коментарі О.О. Малишев. Київ : Норми права, 2021.
20. Pistis. Theoi Greek mythology. <https://www.theoi.com/Daimon/Pistis.html>

OATHS OF ANCIENT ROME

Oleksiy Kravchuk

*High Anti Corruption Court,
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute
Beresteisky ave., 41, 03057, Kyiv, Ukraine*

Ivan Ostashchuk

*Ukrainian Institute of Arts and Sciences
Instytutska str., 14, 08292, Bucha, Ukraine*

The analysis of the oaths of Ancient Rome, closely related to Roman mythology, in the context of genesis of the socio-legal institution of the oath, is provided in the article. The virtue of loyalty embodied in a socio-cultural phenomenon of oath, was part of the religious and legal consciousness of the Romans. In the first centuries of the formation of Roman civilization and the formation of mythology, there were ideas about a god whose name was Semo Sancus Dius Fidius and who combined in his person the Sabine god of the earth and the Latin god of the sky, because swearing by the sky and the earth was the most sacred since archaic times. Over time, this deity was included in the characteristics of the main god Jupiter, by whose name it was customary to swear. In the late period of ancient Roman history, they swore by the names and geniuses of emperors, the violation of such oaths was a crime against the dignity of the person of the ruler, for which punishments were determined. The Romans had a separate goddess of oaths – Fides, who personified and guaranteed loyalty to the oath, was considered the basis of Roman society and virtues. She belonged to the cohort of the oldest deities. Fides was depicted as an older woman, her attribute was also a dove (a symbol of purity and openness, in particular, in taking an oath). A temple was dedicated to this goddess in Rome. The god Janus was also the patron of oaths. Belief in patronage during oaths of various

gods and good spirits was part of the general ubiquity of religiosity and respect for the law and compliance with the obligations assumed. Titus Livius in "Ab Urbe condita" cites an example of the elaborate ritualistic nature of the oath of the Roman fecial for peace with the making of a sacrifice and a call to the god Jupiter to be a witness and guarantor, who will punish the people of Rome in the event of an oath violation. "Hannibal's Oath" – the oath of the future famous commander, who was an ardent enemy of Rome – entered the phraseology of languages and enriched world art. The civilization of Ancient Rome, which especially developed its legal system, also had respect for oaths – both in private life and in matters of state importance. Since the sacralization of certain aspects of life played an important role in the Roman state, oaths were also included in the understanding of the sacred.

Key words: Ancient Rome, oaths, oaths of loyalty, Semo Sancus Dius Fidius, Fides, Titus Livius, Ab Urbe condita, Hannibal's Oath, manus velatae, Valerius Maximus, judicial symbolism.